

REFERENCES

- Blonskii, 1915 – Blonskii P. Vvedenie v doshkolnoe vospitanie / P. Blonskii. – М.: Prakticheskie znaniia. – 1915. – 139 s.
- Blonskii, 1961 – Blonskii P. Otnosheniia mezhd u polami / P. Blonskii // Izbr ped proizvedeniia. – М.: APN RSFSR. – 1961. – 695 s.
- Blonskii, 1979 – Blonskii P. Ocherki detskoj seksualnosti / P. Blonskii // Izbr. ped. i psikh. proizvedeniia. – М.: Pedagogika. – 1979. – Т.1. – С. – 202-277.
- Vashchenko, 1994 – Vashchenko H. Vykhovnyi ideal / H. Vashchenko. – Poltava, 1994. – 191 s.
- Zalkynd, 1930 – Zalkynd A. Polovoe vospytanye / A. Zalkynd. – М., 1930. – 75 s.
- Lozinskii, 1904 – Lozinskii E. Problemy seksualnoi pedagogii / E. Lozinskii // Vestnik vospitaniia. – 1904. – №1. – С. 30.

УДК 141.333:37(092)

Олена Мезенцева

АНТРОПОСОФСЬКІ ВИТОКИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті проведено аналіз впливу духовної науки Рудольфа Штайнера антропософії на різні сфери життя людини. Узагальнено історію розвитку антропософських ідей, яка корелюється з історією становлення Антропософського товариства, котру сам Штайнер визначив як таку, що мала три етапи. Поєднання теософії та антропософії на першому етапі стало причиною подальшого упередженого ставлення до духовної науки Штайнера про людину, яка мала на меті, за словами самого філософа, не тільки суто теоретичне розмірковування над питаннями буття, а «згідно вимогам духу сучасності в дійсній життєвій практиці реалізовувати свої ідеї». Результатом таких інтенцій ідей антропософії знайшли своє втілення в театральному мистецтві, живописі, органічній архітектурі, медицині, терапії, сільському господарстві, економіці, релігії. Особливо багато прихильників здобули новаторські ідеї Рудольфа Штайнера, що реалізувались в створенні школи у м. Штутгарт, та з часом стали ядром міжнародного культурно-освітнього руху – вальдорфська педагогіка.

Ключові слова: теософія, антропософія, Рудольф Штайнер, Антропософське товариство, вальдорфська педагогіка.

В статье проведен анализ влияния духовной науки Рудольфа Штайнера антропософии на различные сферы жизни человека. Сделан обзор истории развития антропософских идей в их связи с историей становления Антропософского общества, в которой сам Штайнер выделяет три этапа. Сочетание теософии и антропософии на первом этапе стало причиной дальнейшего предвзятого отношения к духовной науке Штайнера о человеке, цель которой, по словам самого философа, была не только чисто теоретическое рассуждение над вопросами бытия, а «в соответствии с требованием духа современности в настоящей жизненной практике реализовывать свои идеи». Результатом таких интенций стало воплощение идей антропософии в театральном искусстве, живописи, органической архитектуре, медицине, терапии, сельском хозяйстве, экономике, религии. Особенно много сторонников получили новаторские идеи Рудольфа Штайнера, реализованные в создании школы в г. Штутгарт, которые со временем стали ядром международного культурно-образовательного движения - вальдорфская педагогика.

Ключевые слова: теософия, антропософия, Рудольф Штайнер, антропософское общество, вальдорфская педагогика.

The article analyzes the impact of anthroposophy the spiritual science of Rudolf Steiner on various spheres of life. The overview of history of anthroposophical ideas is done in connection with the

history of Anthroposophical Society, which Steiner himself had defined as three phases development. The combination of theosophy and anthroposophy at the first stage caused further prejudice to Steiner spiritual science that was intended in the words of the philosopher not to be only purely theoretical reflection on issues of life, but «in accordance with the requirements of the spirit of modernity in implementing the ideas into a real life». As a result of such intentions the anthroposophical ideas were embodied in theater, painting, organic architecture, medicine, therapy, agriculture, economy and religion. The innovative pedagogical ideas of Rudolf Steiner which came into being at the First School in Stuttgart got the biggest number of followers. It eventually became the core of international cultural and educational movement – Waldorf Education.

Key words: theosophy, anthroposophy, Rudolf Steiner, Anthroposophical Society, Waldorf Education.

Постановка проблеми. Вальдорфська педагогіка – широкий міжнародний культурно-освітній рух, який охоплює 61 країну світу (1063 школи та більш як 2000 дитячих садків), координується рядом міжнародних організацій та добровільних об'єднань. Феномен вальдорфської педагогіки полягає в тому, що її ідеї, які спираються на загальнолюдські цінності, гуманне ставлення до особистості кожної дитини, використовуються в освітніх системах країн з різними культурними традиціями. Попри все вищезазначене та, не зважаючи на багаточисельні позитивні оцінки діяльності Вальдорфських шкіл, ставлення до педагогічної системи, розробленої Р. Штайнером, неоднозначне. Аналіз наукових, фахових та популярних джерел свідчить про те, що найбільшій критиці піддається не сама система навчання та виховання, а її антропософські підвалини, які характеризуються, як ненаукові, містичні або навіть сектантські.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною справою свого життя Рудольф Штайнер (1861-1925), відомий австро-німецький, громадський діяч, філософ і педагог, вважав розробку духовного світогляду – антропософії (від грец. *antropos* – людина і *sophia* – мудрість), головним положенням якої було твердження про те, що крім видимого чуттєвого світу існує духовний світ, недоступний звичайному емпіричному дослідженню, але доступний дослідженню особливого роду, підстави якого Р. Штайнер виклав у багатьох своїх працях по антропософії.

Антропософія розумілася Р. Штайнером як відповідь на зростаючу кризу європейської культури, подолати яку можна лише через досягнення людиною цілей та сенсу власного існування, пошуки гармонії між собою й Усесвітом, часткою й породженням якого є людина. За Р. Штайнером, «антропософія – це шлях пізнання, що прагне привести духовне в людині до духовного в Усесвіті» [Штайнер, 1996].

Отже, антропософію Штайнер витлумачував як шлях, притаманний людині. Її завдання полягає в тому, щоб дати не фрагмент наукового дослідження, а найповніше, цілісне уявлення про суть людини, тобто істину. Цю істину він вбачав у пізнанні прихованої закономірності «реально-духовного» світу. В антропософському розумінні людина – це

Pedagogy

маленький космос, а космос – це велика людина. Світ, природа та історія точно відображають людину, а людина поєднує в собі світ, природу та історію в мініатюрі [*Штайнер, 1996, с.25*].

В цілому антропософія Р. Штайнера піддавалася й піддається гострій критиці з самих різних сторін, в тому числі і за свою ненауковість. Проте, більш детальний аналіз спадщини показує, що існує велика область ідей, де погляди засновника антропософії мають паралелі з поглядами інших філософів і вчених.

Такі «метафізичні» та «містичні вкраплення» існують у багатьох видатних педагогів сучасності. Наприклад, Шалва Амонашвілі стверджує як аксіому положення про існування духовної сутності людини і будує на цьому свою педагогіку. Марія Монтессорі говорить про «духовний ембріон», а православна педагогіка стверджує центральне положення свого вчення про людину: «людина є образ і подоба Божа». Ясно, що такі й подібні їм положення не піддаються науковій верифікації або фальсифікації.

Видатний український філософ, мислитель, письменник, педагог, музикант, мовознавець Григорій Сковорода створив оригінальне філософське вчення, спрямоване на вдосконалення духовного світу особистості, побудоване на описі двох натур – внутрішньої, тобто істинної, та зовнішньої – тимчасової і мінливої. Він запевняє: «Голова людських справ є дух людини, думки, серце.» Буття людини здійснюється у трьох світах: макрокосмосі (універсум), мікрокосмосі (людина) і символічному світі (Біблія). Природа цих світів подвійна: видима і невидима, матеріальна і духовна. Пантеїстичне вчення Григорія Сковороди про «три світи» і «дві натури» є підвалиною його філософської системи, тим підґрунтям, на якому і розгортається концепція «істинного чоловіка». Людська діяльність буде успішною тільки за умови самопізнання своєї сутності, «невидимої натури». Від пізнання самого себе лежить шлях до пізнання всього суцього, до пошуку щастя людини. А людське щастя і полягає у пізнання духовного світу [*Сковорода, 1994*].

Сучасна українська наука обходить увагою питання антропософії, вивчаючи більш пильно окремі елементи реалізації змістовно-дидактичних особливостей Вальдорфської школи: розвиток пізнавальної активності учнів (С. Лупаренко), естетичне виховання (В. Новосельська), формування інтелектуальних умінь (В. Партола), та питанням збереження фізичного та психічного здоров'я (О. Лукашенко, О. Передерій). Спроби узагальнити антропософські ідеї Рудольфа Штайнера та їх вплив на розвиток педагогічних ідей зроблено поодинокими дослідниками (О. Іонова, А. Осипов, В. Халамендик).

Критика світоглядної основи вальдорфської педагогіки міститься в працях ряду зарубіжних дослідників: Т. Кеглер, Т. Рутт, К. Пранге, Х. Ульріх, А. Тремпль, які визначають, що залежність вальдорфської

педагогіки від антропософії робить подекуди її неприйнятно та «світоглядно навантаженою» [Schieren, 2015].

Ще за часів життя Р.Штайнера спостерігалась ситуація, коли в одних він викликав захоплення й шанування, а у інших – різке неприйняття. Так, з антропософським імпульсом пов'язана творчість таких видатних митців, як А. Білий, К. Богуславська, Дж. Бойс, М. Волошин, Г. Гессе, В. Кандинський, С. Лагерлеф, К. Малевич, М. Метерлінк, К.Моргенштерн, М. Волошина-Собашикова, В. Хлебніков, М. Чехов та інші. Вони були слухачами лекцій Р.Штайнера та вважали себе його послідовниками й учнями.

Серед українських діячів мистецтва, хто зустрічався з Р. Штайнером і сприйняв антропософські ідеї, був насамперед Л. Курбас. Він разом із Г. Нарбутом організував гурток «творців і науковців» (Київ, 1916), де вивчались «штайнерівські теорії». Членами гуртку були видатні представники української культури (Ф. Ернест, М. Зеров, Я. Степовий, П. Тичина та інші), які пізніше ввійшли в історію як «Розстріляне Відродження». Захоплений антропософськими ідеями, Л.Курбас створює знаменитий театр «Березіль» (Київ, 1922-1926; Харків, 1926-1933), де українські фольклорні витоки поєднувались із духовно-науковою філософією. Антропософським змістом пронизані й твори подвижника українського «Відродження» М. Хвильового [Вежбовська, 2006].

З іншого боку, відомі релігійні філософи ХХ століття (С. Булгаков, М. Бердяєв, В. Зеньковський) різко критикували Р. Штайнера. Сьогодні проти педагогіки Р. Штайнера висловлюються православні автори (А. Кураєв, О. Ходзинський, В. Пітанов).

Згідно з цими авторам антропософське вчення Р. Штайнера є різновидом теософії Є. Блаватської і носить суто релігійно-містичний, ненауковий характер. Треба сказати, що багато творів самого Р. Штайнера дають привід для такого судження. Більш докладне і поглиблене вивчення його педагогічної та філософської спадщини, виявлення кола тих джерел, які реально є підвалинами вальдорфської педагогіки, вносять в це судження істотні корективи.

Метою статті є аналіз розвитку антропософських ідей Р. Штайнера та шляхів їх практичного використання, зокрема в вальдорфській педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Р. Штайнер у циклі лекцій «Здоровий розвиток тілесно-фізичного як основа вільного виявлення душевно-духовного» [Штайнер, 1995] сам робить критичний аналіз розвитку Антропософського руху, причини неприйняття та перспективи антропософії. Так, він виділяє наступні три етапи.

Перший етап. Антропософський рух розпочав свою діяльність з невеликого гуртка, що визнавав себе колом людей, які прийняли у вузькому сенсі певний релігійний світогляд. У цей Антропософський рух

Pedagogy

прийшли насамперед люди, яких мало турбувало наукове обґрунтування та наслідки антропософської життєвої практики для загального соціального життя. Це були такі люди, які перш за все відчували себе внутрішньо незадоволеними сучасними традиційними релігійними переконаннями, які шукали те, що виходить із найглибших людських прагнень у зв'язку з питаннями людської душі та людського духу, люди, які в зв'язку з цими питаннями відчували себе глибоко незадоволеними традиційними уявленнями існуючих релігійних переконань.

Штайнер зазначає, що для нього особисто було дивним бачити, як, незважаючи на те, що висловлене про антропософію на тому етапі було ще не зовсім виразним, все ж таки з простих людських почуттів отримало симпатію й одностайність. З того, що мало, по суті, наукову орієнтацію, «перші однодумці чули те, що говорили їхні серця», і можна сказати, що це був самий спокійний час для антропософського руху. Антропософський рух в своїй першій фазі був прийнятий і йшов разом з рухом Теософського товариства (Німецького відділення).

Цілі, що ставило перед собою Теософське товариство були, з першого погляду, співзвучні Р. Штайнеру, а саме: ідеї гармонії і розуміння на усіх рівнях, бажання пізнавати істину, розвивати індивідуальну освіченість та інтуїцію, займатись вивченням релігії, філософії та науки. Штайнер зауважує, що люди, які шукають відповіді на питання вічного в людській природі, їх нарешті знаходять, якщо дивляться на сутнісне й фундаментальне.

Проте Теософський рух з самого початку був зорієнтований на чисто теоретичну діяльність, а коли з'ясувалось, що антропософія прагне бути чимось таким, що не бажає суто теоретично розмірковувати над питаннями буття, а «згідно вимогам духу сучасності в дійсній життєвій практиці реалізовувати свої ідеї», то стало очевидним, що Антропософський рух не може діяти спільно з Теософським рухом, адже кожен рух, що обмежується теоретичним ідеями, «вироджується в нестерпну догматичну лайку».

Тож, з самого початку завдання, яке ставив перед собою автор антропософської концепції – це не створити закрите товариство, воно «не має стати сектантських рухом», адже в «його основі лежить все те, що повинно вести до протилежності сектантського руху, в його основі лежить все те, що має робити цей рух загальнолюдським і життєво практичним.» Що і почало свою реалізацію на другому етапі розвитку.

Інший дослідник антропософії А. Штеффен, зауважує, що розглядаючи діяльність Є. Блаватської (засновника Теософського товариства), навколо якої піднялося стільки суперечок, натрапляєш на одну обставину, відразу кидається в очі й має неоднозначне значення – її антихристиянські погляди і настрої. У своїй «Темній доктрині» вона у великому нарисі правильно (якщо не брати до уваги всі неточності) зображує приховані сили, що діяли в найдавніших релігіях, але її судження

є необ'єктивними, оскільки постійно переплітаються з суб'єктивними відчуттями. «Коли Є. Блаватська починає говорити про іудейство й християнство, вона проявляє свої особисті антипатії. Завдяки цьому нею різко підкреслюється малоцінність Старого і Нового Заповітів в порівнянні з великими одкровеннями язичницької мудрості. Є. Блаватська є представницею ясно вираженого духовної течії, що має антихристиянський характер. Ця риса в неї спільна з Фрідріхом Ніцше, хоч вона і не схожа на автора «Антихристиянина»» [*Штеффен, 2007*].

Тож, на нашу думку, Рудольф Штайнер, аналізуючи ідеї східної філософії та різних релігійних течій у своїх багаточисельних працях, основою духовної науки антропософії вбачав християнство і вносив саме християнський імпульс в різні сфери своєї діяльності, хоча і усвідомлював, що християнська церква як інституція з її догматичними установками має бути оновлена. Результатом таких поглядів стало утворення Вільного релігійного руху «Громада християн», який керується у своїй діяльності порадами, що давав Штайнер молодим священикам.

Другий етап. Поступово у більшій частині однодумців виникла потреба усе те, що мислилося перш лише як філософія, як космологія, як релігійний зміст, мати в безпосередньому спогляданні. На цьому етапі Рудольф Штайнер розпочав мистецьку діяльність (постановки драм-містерій), а також виникла потреба побудувати своє власне приміщення для Антропософського руху. Це було певним знаменням і для самого Штайнера. «Що б сталося, якби який-небудь інший, теоретичний релігійний рух був б змушений побудувати собі власний будинок? – говорить він. – Цей рух, як це робиться в подібних випадках, перш за все зібрав би у своїх друзів гроші і звернувся б потім до будівельників» [*Штайнер, 1995*]. Антропософське товариство вирішує будувати власний будинок самостійно, де реалізуються художні ідеї антропософії та утворюється власний художній стиль в архітектурі (органічна архітектура), який, як зазначає сам автор, може здаватися парадоксальним.

Так з'явився Гетеанум – всесвітній центр Антропософського руху, розташований у Швейцарії в місті Дорнах, названий на честь Й. В. Гете. У будівництві Гетеанума брали участь представники російської інтелігенції: Андрій Білий, Максиміліан Волошин, Маргарита Волошина та багато інших. Зокрема, Маргарита Волошина (учениця Іллі Рєпіна і Костянтина Коровіна) розписувала куполи першого Гетеанума. Крім представників російської інтелігенції, в будівництві Гетеанума, поки у всьому світі йшла Перша світова війна, брали участь представники всіх воюючих країн. Тож, Гетеанум став місцем, де, за словами Штайнера, «в той час, як нації мучились і стікали кров'ю, представники всіх європейських націй знаходились для мирного духовного співробітництва».

Третій етап. Протягом війни зовнішня діяльність Антропософського товариства була певним чином паралізована. Після того, як в 1918 році військова катастрофа зовнішньо була завершена,

інтерес до Антропософського руху, значно зріс. На цьому етапі Антропософський рух «випромінював свої імпульси» і в соціальне життя.

У післявоєнний час, за словами Штайнера, в Німеччині відбувався «соціальний хаос», а над усією Середньою Європою тяжили неймовірні злидні. «Але для того, хто міг це неупереджено спостерігати, сама ця незмірна фізично-матеріальна убогість була чимось дуже незначним у порівнянні з душевним лихом» [Штайнер, 1995].

З цього соціального запиту у Рудольфа Штайнера народжується імпульс до створення концепції соціальної реорганізації суспільства, яку він викладає у своїй праці «Сутність соціального питання в життєвих потребах теперішнього й майбутнього» [Штайнер, 1992b]. Результатом діяльності у сфері соціальної реорганізації став висновок, що суспільство можна змінювати, працюючи з майбутнім, а саме – підготуватися дієвим чином, звернувши свій погляд до дитинства та юності людства. Результатом такої діяльності Антропософського суспільства стало відкриття у 1919 році в Штутгарті Першої Вальдорфської школи.

Цікавим на нашу думку є аналіз самого Штайнера дії антропософії у рамках Вальдорфської школи: «...антропософія, як усюди, так і тут змушена рахуватися з реальністю, з усією реальністю. Ми не могли заснувати притулок де-небудь серед лісової, вільної природи, де можна було б робити все, що заманеться; ми мали цілком певні, реальні умови. У нас були діти маленького містечка, ми повинні були в цьому маленькому містечку заснувати школу, знаючи, що те, що повинно відбуватися через цю школу і до того ж, з високими соціальними цілями, відбувається з чисто педагогічно-дидактичних підстав. Ми не могли підбирати собі ні місцевості, ні учнів по стану або класу. Ми мали жорстко задані обставини і були змушені робити все, що ми могли – з духу. Так виникла, як абсолютно необхідний результат Антропософського руху, його діяльність в педагогічно-дидактичній області» [Штайнер, 1995].

Далі він говорить про те, що Вальдорфська школа в Штутгарті, яка була шкільним закладом для дітей сигаретної фабрики «Вальдорф-Асторія», стала школою для дітей всіх соціальних прошарків, куди звідусіль прагнули віддати батьки своїх дітей.

На третій фазі розвитку Антропософського руху за часів Штайнера до нього приєднувались представники різних професій у пошуках нових шляхів вирішення їхніх задач. Знаходилися молоді медики, які були переконані, що базуючись на зовнішньому спостереженні та зовнішньому експерименті, дотримуючись лише одного природознавства, вони не здатні охопити людський організм в його цілісності. Знаходилися лікарі, які глибоко відчували, що похитнулися кордони панівної традиційної медицини, які глибоко відчували прірву, що існує в медицині між патологією та терапією. Результатом став курс лекцій, який Штайнер прочитав в Дорнахі «Духовна наука та медицина» (1920) [Штайнер, 2009] та «Духовнонаукові аспекти терапії» (1921) [Штайнер, 2003]. В Дорнахі,

в Арлесгайм та в Штутгарті виникли медико-терапевтичні інститути, які працюють і сьогодні з власними лікарськими засобами, і які намагаються, за словами Штайнера, зробити практично плідним те, що може прийти з антропософією для лікування людини, для здоров'я людства. Пізніше антропософські лікарі почали працювати і в Вальдорфських школах, додаючи свої знання до формування цілісного образу дитини.

Свою практичну реалізацію знайшли антропософські ідеї в евритмії (особливому мистецтві руху), в області рецитації та декламаторського мистецтва, сільського господарства, управління, економіки та банківської справи (які сам Штайнер вважає найперспективнішими). Прихильники знайшли антропософію, але як визнає сам Штайнер, і запеклі противники знайшли її теж, про що ми й сьогодні чуємо звідусіль. Але сам автор антропософії зазначає, що важливим результатом його діяльності він вважає те, що молоді люди все більше звертались до нього з питаннями не просто про чисту теорію антропософії або з метою організувати релігійно-сектантське об'єднання, а для того, щоб «відкритися в світі з безпосереднього духу нашого часу як великої потреби людства» [Штайнер, 1995].

З аналізу діяльності Антропософського руху, який провів сам Штайнер, та аналізуючи дослідження інших авторів, можемо зробити наступні висновки:

Рудольф Штайнер розпочав свою діяльність в Теософському товаристві, яке на першій погляд сповідувало ті ж самі ідеї, проте на думку А. Штеффена, дослідника антропософії, «Антропософія, на противагу теософії, є більш сучасною «...» він (Штайнер – О.М.) хотів звертатися до людей з душевними змістами, що належать нашому часу, а не з гробницями, які містили писання давно минулих епох.» [Штеффен, 2007]. Якщо члени Теософського товариства намагались розвивати свою релігійно-філософську концепцію теоретично, то завданням, що ставив перед собою Штайнер, було спрямувати свої ідеї на реальні потреби сучасності, реалізувати в практичному житті. Його заклик тоді не був би почутий, в результаті чого, Штайнер та прихильники його філософії відійшли від Теософського руху та утворили Антропософське товариство.

– Іншою причиною розриву з Теософськими товариством стало антихристиянство, властиве теософії, і якого з самого початку не було в антропософському світогляді. Антропософія, об'єднавши різноманітні духовні знання та практики, має на меті повернути людині Землю, сповнену Христом. Р. Штайнер критично осмислював релігійні догмати християнської церкви як інституції та запропонував форми оновлення релігійного культу. Але та ситуація, коли і до сьогоднішнього дня ці дві течії намагаються об'єднати, приводить до непорозуміння та подекуди гострої критики саме з боку людей, що сповідують ідеї Християнської церкви.

– Результатом подальшого розвитку антропософії стала її практична реалізація. Р. Штайнер є автором значної кількості праць у галузі філософії та теорії науки; метою його наукових пошуків було створення ефективних і адекватних методів вивчення духовного світу і людини. Відомим є також його внесок у розвиток театрального мистецтва, живопису та архітектури; ним було створене принципово нове мистецтво руху евритмія, яке досить поширене в практичній діяльності Вальдорфських шкіл; він вперше розробив нові екологічні підходи щодо ведення сільського господарства; його дослідження в медичній галузі також відрізняються антропософським поглядом на триєдину духовну, душевну й фізичну сутність людини. Водночас Р. Штайнер переконливо довів, що тільки таке розуміння людської сутності здатне забезпечити позитивні результати в процесі лікування будь-яких хвороб [Гебель, Глеклер, 2012].

– Ім'я Р. Штайнера стало відомим в усьому світі завдяки вальдорфській педагогічній системі. З заснуванням Першої Вальдорфської школи, розпочався процес поширення його прогресивної педагогічної системи, яка згодом стала справою життя багатьох людей, небайдужих до проблем навчання та виховання. Як громадянин і педагог Р. Штайнер був переконаний, що «..нашій сучасності, нашій культурі необхідно вдихнути душу і дух у справу освіти, бо сама людина – це жива і духовна істота» [Штайнер, 1992a].

Висновки. За допомогою власної науки антропософії Р. Штайнер намагався розв'язати суперечності сучасності, прагнув розробити нові підходи до проблем релігії, культури й науки, працював над об'єднанням елементів східних і західних культур з метою виявлення загальнолюдських цінностей, які могли б стати фундаментом для згуртування людства.

Таким чином, розроблена Р. Штайнером антропософська антропологія знайшла успішне застосування у педагогіці та медицині й була покладена в основу штайнерівської ідеї побудови соціального організму.

ЛІТЕРАТУРА

- Гебель, Глеклер, 2012* – Гебель В., Глеклер М. Ребенок. От младенчества к совершеннолетию : Пер. с нем. – М. : Деметра, 2012. – С. 672.
- Вежбовська, 2006* – Вежбовська Л. Р. Антропософські тенденції в українському мистецтві 20-х рр. XX ст. : автореферат ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 . – К., 2006. – 20 с.
- Сковорода, 1994* – Сковорода Г.С. Твори : У 2 т. – К. : АТ «Обереги», 1994. Т. 2: Трактати. Притчі. Переклади. Листи. – С. 408.
- Штайнер, 1996* – Штайнер Р. Антропософские руководящие положения. Путь познания Антропософии. Мистерия Михаила. Пер. с нем. Богословского В.А. под редакцией Усачёва Д.А. – М. : Издательство «Антропософия», 1996. – С. 140.
- Штайнер, 1992a* – Штайнер Р. Вопрос воспитания как социальный вопрос. – Калуга : Духовное познание, 1992, с. 43.
- Штайнер, 2009* – Штайнер Р. Духовная наука и медицина. Двенадцать докладов, прочитанных в Дорнахе с 21 марта по 9 апреля 1920 г. GA 312 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bdn-steinер.ru/modules.php?name=Archives&l_op=viewlink&cid=33.

- Штайнер, 2003* – Штайнер Р. Духовнонаучные аспекты терапии. Девять лекций для врачей и изучающих медицину, Дорнах, с 11 по 18 апреля 1921 г. GA 313. – Москва : Энигма, 2003.
- Штайнер, 1995* – Штайнер Р. Здоровое развитие телесно-физического как основа свободного проявления душевно-духовного – Калуга : Духовное познание, 1995. – 470 с.
- Штайнер, 1992b* – Штайнер, Р. Сущность социального вопроса в жизненных необходимостях настоящего и будущего. – Калуга : Духов. познание, 1992. – 142 с.
- Штеффен, 2007* – Штеффен А. К истории антропософского движения Изложение лекций, прочитанных Р. Штайнером перед членами Антропософского общества в Дорнахе 10-14 июня 1923 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Books&go=page&pid=4401>.
- Schieren, 2015* – Schieren J. Anthroposophy and Waldorf Education – a dynamic relationship \\
Research on Steiner Education Volume 6 Number 2 December 2015 pp. 139-149
[Электронный ресурс] –Режим доступа : www.rosejournal.com.

REFERENCES

- Gebel, Glekler, 2012* – Gebel V., Glekler M. Rebionok. Ot mladenchestva k sovershennoletiu. Per. s nem. – M.: Demetra, 2012, s. 672.
- Vezhbovska, 2006* – Vezhbovska L. R. Antroposofski tendentsii v ukrainskomu mystetstvi 20h rokiv XX st. : avtoreferat ... kand. mystetstvoznavstva: spets. 17.00.01 . – К., 2006. – S. 20.
- Skovoroda, 1994* – Skovoroda H.S. Tvory: u 2 t. – К. : AT «Oberehy», 1994. V. 2: Traktaty. Prytchi. Pereklady. Lysty. – S. 408.
- Steiner, 1996* - Steiner R. Antroposofskie rukovodiashchie polozheniya. Put' poznaniya Antroposofii. Misteriya Mihaila. Per. s nem. Bogoslovskogo V. A. pod redaktsiye Usachova D. A. – M. : Izdatelstvo «Antroposofiya», 1996. s. 140.
- Steiner, 1992a* – Steiner R. Vopros vospitaniya kak sotsialnyi vopros. – Kaluga : Duhovnoye poznaniye, 1992, s. 43.
- Steiner, 2009* – Steiner R. Duhovnaya nauka i meditsina. Dvenadsat dokladov, pročitannyh v Dornahe s 21 marta po 9 apreliya 1920. GA 312 – Retrieved from : http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Archives&l_op=viewlink&cid=33.
- Steiner, 2003* – Steiner R. Duhovno-nauchnye aspekty terapii. Devyat lektsiy dlia vrachei i izuchayushchih meditsynu, Dornach, 11-18 apreliya 1921 GA 313. – M: Enigma, 2003.
- Steiner, 1995* – Steiner R. Zdorovoye razvitiye telesno-fizicheskogo kak osnova svobodnogo proyavleniya dushevno-duhovnogo – Kaluga: Duhovnoye poznaniye, 1995. – s. 470.
- Steiner, 1992b* – Steiner R. Sushnost sotsialnogo voprosa v zhiznennyh neobhodimostiah nastoyashchego i budushchego – Kaluga: Duhovnoye poznaniye, 1992. – s. 142.
- Shteffen, 2007* – Shteffen A. K istorii antroposofskogo dvizheniya. Izlozheniye lektsiy, pročitannyh R. Stainerom pered chlenami Antroposofskogo obshchestva v Dornahe 10-14 iyunia 1923. Retrieved from: <http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Books&go=page&pid=4401>
- Schieren, 2015* – Schieren J. Anthroposophy and Waldorf Education – a dynamic relationship \\
Research on Steiner Education Volume 6 Number 2 December 2015 – Pp. 139-149. – Retrieved from : www.rosejournal.com.